

BOEKBESPREKING

Urbain, Lawrence. 2025. *Tussen Heer & Mammon. Economie, calvinisme en rationele verwachtingen*

Uitgeverij Polemos, 131 pp.

Paul Vermeer*

Hoe beïnvloeden economie en religie elkaar? Dat is de vraag die in deze studie centraal staat en die op twee manieren wordt beantwoord. In navolging van Max Weber gaat Urbain allereerst na hoe religie, en meer in het bijzonder het protestantisme, van invloed is op het economisch denken; door Urbain een proeve van economische theologie genoemd. Vervolgens wordt de relatie omgekeerd en volgt een proeve van theologische economie. Hierbij gaat Urbain na hoe het economisch denken en de economische omgeving van invloed is op religie, geloof en kerk. Nadat deze beide perspectieven zijn verhelderd, volgt tenslotte nog een derde stap. Deze derde stap ziet de auteur als een nadere uitwerking van de theologische economie, waarbij neoklassieke economische inzichten omtrent rationele verwachtingen worden toegepast op de specifieke religieuze overtuigingen van orthodoxe calvinisten.

In het eerste hoofdstuk, dat handelt over de economische theologie, bespreekt Urbain uitvoerig het klassieke essay van Max Weber over de relatie tussen de protestantse ethiek en het opkomend kapitalisme. Het overzicht dat Urbain geeft van Webers these is zeer lezenwaardig, maar in het tweede deel van dit eerste hoofdstuk introduceert hij een ietwat vreemd onderscheid tussen de ‘foutieve’ Weber-these en de ‘daadwerkelijke’ Weber-these. De foutieve these is te algemeen. Dat wil zeggen, deze these veronderstelt dat ‘het’ protestantisme de aanjager van ‘het’ kapitalisme is geweest. Urbain noemt dit de ‘*common interpretation*’ van Weber die geheel voorbijgaat aan het feit dat Weber, in weerwil van de titel van zijn essay, slechts enkele zeer specifieke uitvloeisels van het calvinisme, zoals het piëtisme en het methodisme, zag als de motivationele grondslag van kapitalistisch handelen. Urbain heeft gelijk dat de Weber-these veel specifiek is en niet gaat over het protestantisme op zich.

* Radboud Universiteit.

Maar ik kan hem moeilijk volgen als hij stelt dat de algemene these de '*common interpretation*' is. Iedereen die Webers essay heeft gelezen, weet dat hij het enkel heeft over specifieke calvinistische sekten die hebben bijgedragen aan de opkomst van het vroege kapitalisme in de zestiende en zeventiende eeuw en dat het Weber slechts ging om het microniveau van de individuele handelingsoriëntatie. De opmerking op p. 39 dat de foutieve Weber-these '(...) niettemin tot op de dag van vandaag wordt onderzocht door talloze sociologen, historici en economen,' vind ik veel te kort door de bocht. Een dergelijke opmerking gaat bijvoorbeeld volledig voorbij aan de kritische, historische studie over Webers these van R.H. Tawney uit 1926, *Religion and the Rise of Capitalism*, die als een moderne klassieker geldt onder historici. En dat sociologen bijvoorbeeld nog steeds zoeken naar verschillen tussen overwegend protestantse en katholieke landen wat betreft waardenoriëntaties of economische ontwikkeling, wil niet zeggen dat zij onwetend zijn van de daadwerkelijke Weber-these. Veeleer komt zo'n benadering voort uit het feit dat de meest gebruikte datasets het simpelweg niet toelaten om in te zoomen op meer specifiekere en kleinere protestantse sekten en denominaties.

Na de behandeling van de 'foutieve' en de 'daadwerkelijke' Weber-these volgt nog een derde paragraaf waarin Urbain laat zien dat religie niet enkel van invloed is op economisch handelen, maar ook op de ontwikkeling van het economisch denken en de economische wetenschap. Daartoe bespreekt hij kort het werk van Adam Smith, en dan vooral diens *Theory of Moral Sentiments*, alsmede het werk van Thomas Malthus. Waarom Urbain deze derde paragraaf toevoegt is mij niet helemaal duidelijk. Het lijkt erop alsof hij aan de hand van deze klassieke economen wil laten zien dat voorzichtigheid en matigheid, als religieus geïnspireerde deugden, ook tegenwoordig nog nodig zijn voor een goed functionerende vrijemarkteconomie. Ook al wordt dit door Urbain niet zo expliciet gesteld.

In het tweede hoofdstuk wordt religie dan in plaats van de onafhankelijke variabele de afhankelijke variabele en volgt, zoals hierboven reeds aangegeven, een proeve van theologische economie. Dit tweede hoofdstuk ademt sterk de geest van de rationele keuzetheorie van sociologen Stark en Bainbridge. Met als titel 'Vraag economie' volgt eerst een kritische bespreking van de secularisatiethese. Volgens Urbain heeft de secularisatiethese zeker een bepaalde mate van plausibiliteit. Weliswaar zijn er bevindingen die tegengesteld zijn aan de secularisatiethese, zoals het positieve verband tussen opleidingsniveau en het hebben van religieuze overtuigingen waar de economen Barro en McCleary op wijzen, maar grosso modo houdt de secularisatiethese stand, aldus Urbain. Toch is secularisatie volgens Urbain niet het hele verhaal. Op basis van onderzoeksgegevens van het PEW Research Center wijst Urbain op het groeiende aandeel '*nones*' onder de Amerikaanse bevolking en met name onder Amerikaanse millennials. Deze '*nones*' bezoeken weliswaar geen kerkdiensten en zijn wellicht ook niet in traditionele zin religieus, maar zij zijn wel spiritueel of religieus

angehaucht. Aldus concludeert Urbain geheel in lijn met de rationele keuzetheorie dat er onder de *nones* nog steeds een (latente) 'vraag' is naar het 'product' zingeving en religie. Of zoals hij het zelf zegt op p. 71: 'De vraag naar religie c.q. zingeving in onze Westerse samenleving blijft meer dan ooit aanwezig, mogelijk dient enkel het aanbod van religieuze "producten" te worden aangepast aan de vraag?' Waarop deze lezing van *nones* als zijnde spiritueel en religieus angehaucht is gebaseerd, wordt door Urbain overigens nergens verder verantwoord.

Na de vaststelling dat de vraag naar het 'product' religie nog steeds groot is, volgt een tweede paragraaf over de religieuze markt met als titel 'Aanbodeconomie'. Hier verwijst Urbain expliciet naar Stark en Bainbridge die stellen dat religie '*rewards*' – een mooie kerkdienst – en '*compensators*' – de belofte van een leven na de dood – biedt, waarvoor religieuze consumenten bereid zijn kosten te maken. Religie is dus een zingevingsproduct dat zal floreren binnen een vrije religieuze markt. Maar hier doet zich wel een probleem voor, aldus Urbain. Er lijkt geen sprake te zijn van een aantrekkelijk product. Terwijl economen er doorgaans van uitgaan dat een daling van de prijs leidt tot een toename van de vraag, lijkt dit niet op te gaan voor traditionele kerkdiensten. Zo is het bijwonen van bijvoorbeeld een katholieke eredienst erg goedkoop, zo niet gratis, maar toch laat de vraag naar dit product geen toename zien; integendeel! Dit toont volgens Urbain aan dat de 'opportuniteitskost' (p. 88) van het bijwonen van traditionele erediensten te groot is. Dat wil zeggen: het aanbod van de traditionele kerken kan niet wedijveren met het aanbod van andere aanbieders op de bredere religieuze en zingevingsmarkt en zal daarom aangepast dienen te worden. De groei van evangelische kerken illustreert volgens Urbain de noodzaak van het aanpassen van het 'product' eredienst. Een meer eigentijdse vormgeving van de eredienst maakt de eredienst aantrekkelijker en verlaagt zo de opportuniteitskost; het bijwonen van een aantrekkelijke dienst weegt dan op tegen het niet kunnen uitslapen op zondag. Hier wijst Urbain echter wel op een interessante grens. Het aanbieden van aantrekkelijke diensten is kostbaar en verlangt daarom een bepaalde schaalgrootte. De kosten worden dan immers door meer mensen gedragen. Religieuze 'firma's' kampen daarom altijd met een zekere spanning tussen schaalvoordeel en heterogeniteit. Indien de interne tegenstellingen (heterogeniteit) binnen de religieuze firma te groot worden en de firma uiteenvalt, dan verdwijnt het schaalvoordeel en gaat dit ten koste van de mogelijkheden die de firma heeft om nog een aantrekkelijk product te kunnen produceren. De ophanden zijnde scheuring binnen de Christelijk Gereformeerde Kerken in Nederland is volgens Urbain hiervan een duidelijk voorbeeld.

In het derde en laatste hoofdstuk beziet Urbain de religieuze overtuigingen van orthodoxe calvinisten vanuit een economisch perspectief. Daartoe presenteert hij eerst kort de belangrijkste inzichten van John Maynard Keynes en Milton Friedman. Beide economen verdedigen de vrije markt, maar hebben verschillende visies op de

noodzaak en mate van overheidsingrijpen in tijden van economische crisis. Keynes is voorstander van overheidsinvesteringen om de economie te stimuleren, terwijl Friedman overheidsinvesteringen afwijst en de nadruk legt op het zelf herstellend vermogen van de markt. Urbain volgt hier Friedman en zijn navolgers, die bekend staan als neoklassieke denkers, omdat zij uitgaan van rationeel handelende burgers. Dat wil zeggen: deze burgers weten dat overheidsinvesteringen om de economie te stimuleren, bijvoorbeeld in de vorm van een belastingverlaging, uiteindelijk ook weer terugbetaald moeten worden. Burgers zullen daarom dit extra geld niet uitgeven, maar eerder oppotten en ook hun consumptie verminderen. Dit is een rationele afweging die burgers maken en daardoor zal de markt niet gestimuleerd worden door extra overheidsinvesteringen. Burgers baseren hun economisch handelen zodoende op rationele verwachtingen, aldus Urbain.

Dit beeld van de rationele burger past Urbain vervolgens toe op de religieuze overtuigingen van orthodoxe calvinisten. Ook de orthodoxe calvinist is een rationele burger die eerst en vooral de blik op de toekomst richt, het oneindige, en daardoor niet verleid kan worden tot extra consumptie in het hier en nu door overheidsmaatregelen zoals bijvoorbeeld een belastingverlaging. Vrijzinnige gelovigen alsook de *nones* hebben deze langere tijdshorizon echter niet. Volgens Urbain zijn vrijzinnigen en *nones* niet zeker of overtuigd van een eeuwig leven, althans veel minder dan orthodoxe calvinisten dat zijn, en daarom zijn zij sterk gericht op een behoeftebevrediging in het hier en nu. Vrijzinnigen en *nones* zijn zodoende veel meer op zoek naar een '*instant gratification*' en daarom zullen het ook vooral de vrijzinnigen en de *nones* zijn die zich begeven op de markt van zingeving en religie, aldus het betoog van Urbain.

Dat religie en economie met elkaar te maken hebben is, zeker sinds het verschijnen van het klassieke essay van Max Weber, een algemeen aanvaarde gedachte. En dat ook in het werk van Adam Smith religie een prominente rol speelt, is genoegzaam bekend. Wat is dan de bijdrage van deze studie aan ons begrip van de relatie tussen religie en economie? Naar mijn mening is deze bijdrage niet bijzonder groot. Urbain presenteert weinig tot geen nieuwe inzichten en is ook niet altijd duidelijk omtrent het punt dat hij in sommige hoofdstukken en paragrafen wil maken. Zo vind ik het derde hoofdstuk een fremdkörper in het geheel dat weinig tot niets toevoegt aan de voorafgaande hoofdstukken. Maar ook de twee eerdere hoofdstukken blinken niet uit in conceptuele helderheid dan wel empirische juistheid. De bespreking van Webers essay vind ik goed, maar het daaropvolgende onderscheid tussen een zogenaamde foutieve en daadwerkelijke Weber-these kan ik, zoals ik al aangaf, echt niet plaatsen. Een dergelijk onderscheid doet onrecht aan de vele kritische commentaren die door historici en sociologen op Webers essay zijn gegeven. Hier is echt selectief gebruikt gemaakt van bronnen. Een dergelijke selectiviteit is ook kenmerkend voor het tweede hoofdstuk over secularisatie en de religieuze markt. Hoe hij in het licht van recent godsdienstsociologisch onderzoek kan concluderen dat de groeiende groep

nones spiritueel en religieus is angehaucht en dat daarmee de vraag naar religie nog steeds groot is, kan ik niet begrijpen. Urbain verwijst hier vooral naar de context van de Verenigde Staten. De Verenigde Staten golden decennia als de *'exceptional case'* en als hét tegenvoorbeeld van secularisatie. Maar recente studies van bijvoorbeeld Putnam en Campbell (2012), Inglehart (2020) en Smith (2025) laten overduidelijk zien dat ook hier secularisatie de boventoon voert. En passant laten deze studies ook zien dat de religieuze markt, in tegenstelling tot wat rationele keuzetheoretici decennia-lang beweerden, simpelweg niet werkt. Anders gezegd: ondanks het diverse aanbod op de religieuze markt is er in de Verenigde Staten, en ook in Europa, sprake van een sterk dalende religieuze vraag. Urbain had daarom veel kritischer moeten zijn op het hele idee van de religieuze mens als consument op de religieuze markt. Voor wie snel een idee wil hebben van de these van Max Weber is de eerste paragraaf van hoofdstuk 1 zeker een aanrader, maar voor het overige zou ik dit boek links laten liggen.

Literatuur

- Inglehart, Ronald. F. 2021. *Religion's Sudden Decline. What's Causing it, and What Comes Next?* Oxford University Press.
- Putnam, Robert D., en David E. Campbell. 2010. *American Grace: How Religion Divides and Unites Us*. Simon & Schuster.
- Smith, Christian. 2025. *Why Religion Went Obsolete. The Demise of Traditional Faith in America*. Oxford University Press.
- Tawney, Richard H. 1926. *Religion and the Rise of Capitalism*. John Murray.